



Έργο Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανί

Βίκτωρ Κοέν (γ.1967), *Εφιάλτες: μαξιλάρια ατέλειωτης νύχτας*, εικόνα τυπωμένη σε ύφασμα-μαξιλάρι.

In Memoriam...

Τα ξημερώματα της 25^{ης} Μαρτίου 1944 περίπου 1850 γιαννιώτες εβραίοι συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Auschwitz-Birkenau. Ανάμεσά τους ήταν και η νεαρή Εσθήρ Γκανή (τότε Γκαμπάι) με τον σύζυγό της Ιακώβ. Στο στρατόπεδο αυτό στην Πολωνία είχαν συγκεντρωθεί δια της βίας κυρίως Εβραίοι από πολλές χώρες της Ευρώπης. Εκεί η Εσθήρ βασανίστηκε σωματικά και ψυχολογικά, έχασε μέλη της οικογένειάς της και δεν ξαναείδε ποτέ τον άνδρα της, γεγονότα που την σημάδεψαν και στα οποία δεν αναφέρθηκε ποτέ ξανά.

Στο Auschwitz, όπως και σε άλλα στρατόπεδα συγκέντρωσης και γκέτο, στάλθηκαν και Εβραίοι οι οποίοι θέλησαν να διασώσουν με τη ζωγραφική τους τις δραματικές, τραγικές συνθήκες της διαβίωσής τους στη φυλακή για να τις κάνουν γνωστές στον υπόλοιπο κόσμο. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν σπουδαγμένοι καλλιτέχνες, αλλά και ερασιτέχνες ζωγράφοι, καθώς η καλλιτεχνική παιδεία ήταν συνηθισμένη στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα της Ευρώπης στις αρχές του 20ού αιώνα. Τα έργα τέχνης αυτά φιλοτεχνήθηκαν υπό αντίξοες, απάνθρωπες συνθήκες, ενώ οι δημιουργοί τους έπρεπε ταυτόχρονα να προστατεύουν την ίδια τους τη ζωή. Και όμως, αντί να παρατήσουν τη ζωγραφική, πήραν δύναμη από την τέχνη τους, η οποία ομόρφαινε την σκληρή τους καθημερινότητα και αποτέλεσε έναν σκοπό για να συνεχίζουν να ζουν. Φυσικά στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα γκέτο δεν υπήρχαν διαθέσιμα υλικά ζωγραφικής. Αυτά συγκεντρώνονταν με μεγάλη προσπάθεια από τους δημιουργούς, με κόπους και κινδύνους, ή τα κατασκεύαζαν οι ίδιοι επιστρατεύοντας την εφευρετικότητά τους. Λόγω της ένδειας των υλικών, αλλά και της απαγόρευσης της καλλιτεχνικής δημιουργίας σε πολλά στρατόπεδα, οι διαστάσεις των έργων τέχνης είναι περιορισμένες. Υπό αυτές τις απάνθρωπες συνθήκες δημιουργήθηκε η «Τέχνη του Ολοκαυτώματος». Η φράση που την περιγράφει είναι και αυτή ξεχωριστή. Αποτελεί σχήμα οξύμωρο, διότι συνδυάζει τη λέξη «τέχνη», το ανώτατο πνευματικό ανθρώπινο δημιούργημα, με το «Ολοκαύτωμα», την πιο σκοτεινή, δραματική περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας.

Λίγοι άνθρωποι κατόρθωσαν να βγουν ζωντανό από το

Auschwitz, έτσι και ελάχιστη τέχνη δημιουργήθηκε μέσα στα κελιά του. Όσοι γύρισαν ζωντανό από τα στρατόπεδα εξόντωσης αποκάλυψαν ότι η δημιουργία τέχνης έθετε σε κίνδυνο τη ζωή τους και αναγκάστηκαν να καταστρέψουν όσα φιλοτέχνησαν. Στα στρατόπεδα συγκέντρωσης όμως και στα γκέτο διασώθηκε μεγάλος αριθμός έργων τέχνης που φιλοτεχνήθηκαν από τους κρατούμενους, τα οποία μπορούν να χωριστούν στις εξής γενικές θεματικές κατηγορίες: πορτρέτα, απεικονίσεις της πραγματικότητας, σατιρικά έργα και αφηρημένη τέχνη.

Τα έργα ζωγραφικής που απεικονίζουν τη ζωή στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και στα γκέτο δεν αποτελούν ασφαλώς ακριβή καταγραφή της πραγματικότητας, αλλά παρουσιάζουν τον τρόπο που την αντιλαμβάνονταν οι καλλιτέχνες. Η ζωγραφική επιπλέον αποτελούσε μια διέξοδο για τους αιχμαλώτους, διότι απελευθέρωνε το πνεύμα τους, μα και το σώμα τους παρέμενε δέσμο. Τα έργα αυτά μαρτυρούν πώς ο κάθε καλλιτέχνης αντιμετώπιζε τη σκληρή καθημερινότητα. Η αισιοδοξία, η απελπισία, η θλίψη, η συγκίνηση και το χιούμορ που χαρακτηρίζουν τις διάφορες δημιουργίες αποτελούν την εσωτερική φωνή των καλλιτεχνών, αφού τη δική τους φωνή δεν τολμούσαν να την υψώσουν. Σε πολλά από τα έργα τέχνης απεικονίζονται απόψεις των στρατοπέδων συγκέντρωσης, με τα οποία οι καλλιτέχνες αντιμετώπιζαν τη νέα κατάσταση της ζωής τους και προσπαθούσαν να συμπιλωθούν με τον εγκλεισμό τους στον περιορισμένο χώρο των στρατοπέδων. Σε αυτά τα έργα γίνεται φανερό πόσο μικροί, ασήμαντοι αισθάνονταν οι κρατούμενοι μπροστά στους βίαιους δεσμοφύλακες τους, σε έναν χώρο που προσέβαλε την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και αποστερούσε την ατομική ελευθερία. Τα πορτρέτα ηλικιωμένων γυναικών αποτελούν ένα συχνό θέμα στα έργα του Ολοκαυτώματος συμβολίζοντας τις δυσκολίες της απάνθρωπης καθημερινότητας στα στρατόπεδα. Τα σατιρικά έργα συνιστούν επίσης μια ξεχωριστή κατηγορία. Οι καλλιτέχνες που τα δημιουργούσαν δεν απευθύνονταν στο συναίσθημα ή στον οίκτο του (πιθανού) θεατή του έργου. Διακωμωδούν τις τραγικές στιγμές και εικόνες της ζωής τους καταφεύγοντας στην χιουμοριστική υπερβολή της πραγματικότητας που τους περιέβαλε. Από τα έργα αυτά, τέλος, ξεχωρίζουν και κάποια εκείνα που

απεικονίζουν Εβραίους κρατούμενους να πραγματοποιούν τις λατρευτικές τους τελετές, χωρίς φόβο για τις συνέπειες αν τους ανακάλυπταν. Η ανάγκη τους για πνευματική ανάταση και ενθάρρυνση ήταν πολύ εντονότερη.

Μετά το τέλος του πολέμου από τους 1850 Γιαννιώτες Εβραίους που είχαν σταλεί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης επέστρεψαν στην πατρίδα τους οι 163. Ανάμεσά τους ήταν και η Εσθήρ, η οποία μετά την απελευθέρωση μεταφέρθηκε από τους Βρετανούς σε νοσοκομείο της Σουηδίας. Το 1946 επέστρεψε στα Γιάννινα, όπου γνώρισε τον μετέπειτα σύζυγό της Ιωσήφ Γκανή. Όπως και εκείνη πολλοί εβραίοι ζωγράφοι γλύτωσαν από την κόλαση των στρατοπέδων και διέσωσαν τα έργα τους προσφέροντας μας σήμερα σπουδαίες ιστορικές μαρτυρίες για τη ζωή τους εκεί, αλλά και σπάνιας συναισθηματικής έντασης και αμεσότητας έργα τέχνης.

Ο **Leo (Lev) Haas (1901-1983)** σπούδασε ζωγραφική στις Ακαδημίες Καλών Τεχνών της Καρλσρούης και του Βερολίνου. Συνελήφθη το 1939 από τους Ναζί για τη δράση του στο κομμουνιστικό κόμμα. Το 1942 στάλθηκε στο γκέτο της πόλης Theresienstadt στην Τσεχία. Εκεί απασχολήθηκε μαζί με άλλους ζωγράφους στη δημιουργία προπαγανδιστικού υλικού για τους Γερμανούς, σύντομα όμως όλοι τους κατηγορήθηκαν ότι έβγαζαν λαθραία τα έργα τους από το γκέτο. Ο Haas βασανίστηκε και στάλθηκε στο Auschwitz, καθώς και σε άλλα στρατόπεδα (Sachsenhausen, Mauthausen, Ebensee) μέχρι που απελευθερώθηκε. Μετά τον πόλεμο επέστρεψε στο γκέτο και ανέκτησε 400 έργα ζωγραφικής του που είχε κρύψει εκεί. Στο έργο του *Νεκροφόρες* απεικονίζονται άμαξες-νεκροφόρες που χρησιμοποιούν στο γκέτο και για τη μετακίνηση των ηλικιωμένων και άρρωστων έγκλειστων, καθώς και για τη μεταφορά τροφίμων και εξοπλισμού. Η χρήση της νεκροφόρας για απλές εργασίες φανερώνει ότι ο θάνατος κυριαρχούσε σε κάθε πτυχή της καθημερινής ζωής των ανθρώπων εκεί. Στην *Αφιξη της μεταγωγής* ο Haas απεικονίζει μια μακρά πομπή κρατουμένων που φτάνουν στην είσοδο του γκέτο. Η μοίρα που τους περιμένει δηλώνεται από τα γυμνά, σκούρα δέντρα στην πύλη και από τα κοράκια που πετούν κυκλικά πάνω από τα κεφάλια των νεοαφιχθέντων. Στο έργο του *Μεταγωγή από τη Βιέννη* μια ομάδα αιχμαλώτων κατεβαίνουν εξαντλημένοι από το τρένο. Πρόκειται για τους εξόριστους που έφτασαν στο γκέτο της Theresienstadt στις 9 Οκτωβρίου 1942. Από εκείνους τους 1324 Εβραίους, οι 411 ήταν ηλικιωμένοι, που θεωρούσαν ότι ταξίδευαν σε κάποιο θέρετρο. Είχαν δώσει όλη τους την περιουσία για να μετα-

βούν εκεί και είχαν υπογράψει ειδικό συμφωνητικό. Όμως με αγωνία και τρόμο διαπίστωσαν, ότι θα ζούσαν έγκλειστοι στην Theresienstadt. Τέλος στο έργο του *Χώρος διαβίωσης* ο Haas απεικονίζει την πτέρυγα του γκέτο, όπου έμεναν στριμωγμένες οι ηλικιωμένες γυναίκες. Ήταν αναγκασμένες να κοιμούνται πάνω σε ξύλινες τάβλες και ζουν ανάμεσα στα προσωπικά τους αντικείμενα, που στοιβαγμένα στις κουκέτες γέμιζαν το χώρο.

Η **Charlotte Burešová (1904-1983)** σπούδασε ζωγραφική στη Βιομηχανική Καλλιτεχνική Σχολή και στη Σχολή Καλών Τεχνών της Πράγας. Το 1942 μεταφέρθηκε στο γκέτο της Theresienstadt, όπου μαζί με άλλους καλλιτέχνες ασχολήθηκε με τη δημιουργία ευχετήριων καρτών και την αντιγραφή σπουδαίων έργων της ευρωπαϊκής ζωγραφικής. Τα αντίγραφα της είχαν τέτοια επιτυχία στους αξιωματικούς, ώστε δεν την απέλασαν σε άλλα στρατόπεδα. Κρυφά ωστόσο ζωγράφιζε σκηνές της καθημερινότητας μέσα στο γκέτο, όπως η σύνθεση *Ο κ. Scheuer επισκέπτεται τη σύζυγό του*. Στην πτέρυγα των γυναικών ο ηλικιωμένος άνδρας επισκέπτεται την άρρωστη γυναίκα του. Στο συνωστισμένο δωμάτιο δεν μπορούν οι δυο τους να έχουν ούτε μια προσωπική στιγμή, καθώς γύρω τους άλλες γυναίκες αναπαύονται, γδύνονται, παριστάνονται. Στο προσκεφάλι της γυναίκας βρίσκεται μια βαλίτσα, όπου είναι γραμμένος ο αριθμός του ζευγαριού, που μαρτυρεί την ταυτότητά τους. Ο Nathan και η Johanna Steuer έφτασαν στην Theresienstadt από τη Φρανκφούρτη το 1942. 28 ημέρες μετά την άφιξή τους μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο εξόντωσης Treblinka στην Πολωνία, όπου εκτελέστηκαν.

Ο **Zvi Hirsch Szylis (1909-1987)** σπούδασε ζωγραφική και υπήρξε διάσημος ζωγράφος στη χώρα του την Πολωνία πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1940 τέθηκε σε περιορισμό στο στρατόπεδο της πόλης του της Lodz. Εκεί οι αξιωματικοί εκτίμησαν τη ζωγραφική του και του προσέφεραν μια υποτροφία με αντάλλαγμα τη φιλοτέχνηση πορτρέτων τους. Ζωγράφιζε πάνω σε ξεφτισμένους σάκους και χρησιμοποιούσε χρώματα που κατασκεύαζε ο ίδιος από ανιλίνη. Αργότερα στάλθηκε και σε άλλα στρατόπεδα (Auschwitz, Sachsenhausen, Dachau). Μετά το τέλος του πολέμου μετανάστευσε στο Ισραήλ. Στο έργο του *Κάτοικος του γκέτο με το άστρο του Δαβίδ*, ο άνδρας μας κοιτά διαπεραστικά, κατάματα. Έχει τα διακριτικά γνωρίσματα ενός Εβραίου, τις μακριές φαβορίτες και το μούσι, ενώ το άστρο στο πέτο του και η ασκητική, βασανισμένη μορφή του μαρτυρούν ότι είναι ένας από εκείνους που διώχθηκαν.

Λαμπρές σπουδές στην τέχνη και τη φιλοσοφία πραγματοποίησε και ο **Jacob Barosin (1906-2001)**. Με τη σύζυγό του κατέφυγαν το 1933 στο Παρίσι, όπου όμως τον συνέλαβαν και τον έστειλαν σε διάφορα στρατόπεδα στο γαλλικό νότο. Από το 1942 έως το 1944 κρυβόταν, συλλαμβανόταν, φυλακίζόταν και δραπέτευε διαρκώς. Το 1943 κρατούνταν στο στρατόπεδο της πόλης Gurs, άποψη του οποίου απεικονίζεται και σε μια σειρά έργων του. Σε αυτά, σύμφωνα με τον ίδιο τον καλλιτέχνη, απεικονίζεται η ατελείωτη αναμονή, η αδράνεια, ο φόβος και η απελπισία των κρατουμένων καθώς περιμέναν μήπως ακούσουν το όνομά τους για να απελαθούν. Η στιγμή αυτή έφτασε για τον Barosin μετά από 6 μήνες και στάλθηκε στο στρατόπεδο της πόλης Gignac, απ' όπου αργότερα δραπέτευσε. Μετά την απελευθέρωση ο καλλιτέχνης με τη σύζυγό του μετανάστευσαν στις ΗΠΑ.

Ο **Josef Kowner (1895-1967)** σπούδασε ζωγραφική στην Αγία Πετρούπολη, το Düsseldorf, το Kassel και το Παρίσι. Κρατήθηκε στο γκέτο της πόλης Lodz όπου απασχολήθηκε στον σχεδιασμό μοτίβων για την ταπητουργία του γκέτο. Διοργάνωνε επίσης παράνομες εκθέσεις ζωγραφικής στο διαμέρισμά του. Στάλθηκε στο Auschwitz-Birkenau και στο Wöbbelin, από όπου απελευθερώθηκε. Αρρωστος και αδύναμος μετανάστευσε στη Σουηδία όπου συνέχισε την καλλιτεχνική του δραστηριότητα. Στην *Αυτοπροσωπογραφία* του το θλιμμένο βλέμμα του και το ασκητικό πρόσωπό του έρχονται σε αντίθεση με το ζωντανό, τολμηρό χρώμα που χρησιμοποιεί και το οποίο παραπέμπει σε αντίστοιχης τεχνοτροπίας πορτρέτα του Henri Matisse (1869-1954).

Μια πεταλούδα πάνω στο συρματοπλέγμα αναγγέλλει την άφιξη της άνοιξης. Όμως για τους δημιουργούς του έργου *Μια άνοιξη*, τον **Karl Robert Bodek (1905-1942)** και τον **Kurt Conrad Löw (1914-1980)** αποτελούσε μόνο μια σταλιά χρώματος που ζωντάνευε την άποψη του στρατοπέδου της Gurs, όπου κρατούνταν και οι δύο. Στο βάθος της σύνθεσης απεικονίζονται τα Πυρηναία Όρη, εκεί που θα ήθελαν να τρέξουν, σύμβολο της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας και της ομορφιάς της ίδιας της ζωής. Μόνο ο ένας τους όμως θα ζούσε ελεύθερος ξανά. Ο Conrad Löw, ζωγράφος σπουδαγμένος στη Βιέννη και την Αμβέρσα, συνελήφθη το 1940 για τη σοσιαλιστική του δράση και στάλθηκε στο στρατόπεδο της Gurs και στο στρατόπεδο de Rivesaltes, απ' όπου απελευθερώθηκε το 1942 με τη μεσολάβηση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Με τον Karl Robert Bodek στη Gurs φιλοτέχνησαν από κοινού πολλά έργα τέχνης, σκηνικά για το καμπαρέ του στρατοπέδου και ευχετήριες κάρτες. Ο Bodek καταγόταν από παραδοσιακή εβραϊκή οι-

κογένεια, ήταν φωτογράφος και σχεδιαστής. Το 1941 μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο Les Milles και παρά τις προσπάθειές του να απελευθερωθεί απελάθηκε το 1942 στο Auschwitz, όπου δολοφονήθηκε.

Δυστυχώς οι περισσότεροι από όσους φυλακίστηκαν και βασανίστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης είχαν την ίδια τύχη με τον Bodek. Ο **Mosche Rynecki (1881-1943)** σπούδασε στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βαρσοβίας, παρά τις αντιρρήσεις της βαθειά θρησκευόμενης οικογένειάς του. Το 1939 εκτοπίστηκε με τη σύζυγο και τα παιδιά του στο γκέτο της Βαρσοβίας, όπου συνέχισε να ζωγραφίζει. Αν και ο γιος του κατάφερε να εξασφαλίσει πλαστά έγγραφα για να διαφύγουν οικογενειακώς από το γκέτο, ο Rynecki αρνήθηκε να εγκαταλείψει τους συμπατριώτες του Εβραίους. Δολοφονήθηκε το 1943 στο στρατόπεδο Μαϊντάνεκ στην Πολωνία. Το εξπρεσιονιστικό έργο του *Πρόσφυγες* συλλαμβάνει την απόγνωση των ανθρώπων που εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους αλλά και τον ανθρωπισμό τους, διότι παρά τη δύσκολη κατάστασή τους συμπαραστέκονται και βοηθούν ο ένας τον άλλον.

Ο **Ben Zion (Nolik) Schmidt (1925-1944)** στάλθηκε στο γκέτο της πατρικής του πόλης της Kaunas (Konvo) της Λιθουανίας σε ηλικία μόλις 17 ετών. Εκεί εργάστηκε σε σχεδιαστικό εργαστήριο και, με εντολή του Judenrat, ζωγράφισε σκηνές από τη ζωή των εκτοπισμένων. Το 1944 κατά την εκκαθάριση του γκέτο, κρύφτηκε μαζί με άλλα 10 άτομα στην αποθήκη του εργαστηρίου. Όταν μπήκε φωτιά στον οικισμό κήκε ζωντανός. *Η εκκένωση* είναι το μοναδικό έργο του που διασώθηκε από την πυρκαγιά του γκέτο. Απεικονίζει τους εβραίους της Kaunas που εγκαταλείπουν τα σπίτια τους, για να εγκατασταθούν σε αυτά άλλοι εβραίοι που απελάθηκαν από τη Γερμανία. Στα πρόσωπα των ανθρώπων που αφήνουν τις εστίες τους διακρίνεται η απελπισία, ο φόβος και η ταλαιπωρία.

Ο **Leo Kok (1923-1945)** σπούδασε εφαρμοσμένες τέχνες στην Αμβέρσα. Το 1942 συνελήφθη και στάλθηκε στο στρατόπεδο Westerböck στην Ολλανδία, όπου ασχολήθηκε με την κατασκευή σκηνικών για τα θεατρικά έργα που ανεβάζονταν εκεί. Κρυφά όμως φιλοτεχνούσε σκηνές της σκληρής καθημερινότητας, όπως το έργο του *Λεωφόρος της δυστυχίας*. Σε αυτό απεικονίζεται ο κεντρικός δρόμος του στρατοπέδου, από τον οποίο περνούσε το τρένο που μετέφερε τους απελαθέντες στα στρατόπεδα εξόντωσης. Η γύμνια του τοπίου, ο γκριζος καπνός που σκεπάζει τον ορίζοντα φανερώνουν την ζοφερή ατμόσφαιρα και τα συναισθήματα φόβου και απελπισίας των εγκλειστών.

Ο Kok μεταφέρθηκε το 1944 στο γκέτο της Theresienstadt και ένα μήνα αργότερα απελάθηκε στο Auschwitz-Birkenau. Στάλθηκε σε πορεία θανάτου στο Mauthausen και το Ebensee, απ' όπου απελευθερώθηκε το 1946. Έξι ημέρες μετά την απελευθέρωσή του πέθανε εξασθενημένος από τις κακουχίες.

Στο έργο *Χώρος διαβίωσης στο γκέτο του ζωγράφου František Mořc Nágl (1889-1944)* απεικονίζεται η πτέρυγα των ανδρών στο Theresienstadt. Αν και δεν παρουσιάζονται ανθρώπινες μορφές, η σύνθεση αποκαλύπτει πόσο ασφυκτικά γεμάτος ήταν ο χώρος με τα αμέτρητα προσωπικά αντικείμενα των έγκλειστων ανδρών, που ζούσαν δίχως τη δυνατότητα να έχουν ιδιωτικές στιγμές. Το ενδιαφέρον για την απόδοση των χρωμάτων μαρτυρεί την καλλιτεχνική εκπαίδευση του καλλιτέχνη, ο οποίος είχε σπουδάσει ζωγραφική στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Πράγας. Το 1942 μεταφέρθηκε μαζί με την οικογένειά του στο Theresienstadt και ασχολήθηκε με τη δημιουργία προπαγανδιστικού υλικού για τους Γερμανούς. Το 1944 απελάθηκε στο Auschwitz-Birkenau, με την τελευταία ομάδα καταδικών που στάλθηκαν εκεί, μαζί με την οικογένειά του και όλοι τους δολοφονήθηκαν.

Το τραγούδι τελείωσε! Ο μεθυσμένος αρλεκίνος με τη μορφή του Χίτλερ έχει ρίξει την κιθάρα του στο δρόμο ενώ από τις χορδές της και τα δάχτυλά του τρέχουν αίματα. Αυτό ήλπιζε ο δημιουργός του έργου, ο **Pavel Fantl (1903-1945)**, ότι το δολοφονικό αυτό νούμερο θα τελείωνε και ο αυτουργός του θα σταματούσε το μακάβριο τραγούδι του. Όταν φιλοτεχνούσε το σατιρικό έργο γνώριζε βέβαια ότι έθετε τη ζωή του σε κίνδυνο, διότι ήταν έγκλειστος στο γκέτο της Theresienstadt. Ο Fantl δεν ήταν ζωγράφος, αλλά γιατρός και, πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχε εργαστεί ως στρατιωτικός γιατρός στο στρατό της Γιουγκοσλαβίας, απ' όπου όμως απολύθηκε διότι ήταν εβραίος. Το 1942 εκποτίστηκε με την οικογένειά του στην Theresienstadt, όπου διεύθυνε το νοσοκομείο για ασθενείς με τύφο και προίστατο μιας παράνομης ομάδας εβραίων γιατρών. Τον Ιανουάριο του 1945, κατά τη διάρκεια πορείας θανάτου, εκτελέστηκε στη Γερμανία.

«Η ζωή στο γκέτο με τσάκισε ακόμη περισσότερο και δεν μπορώ να συνέλθω. [...] Ζω με την ελπίδα ότι θα αναρρώσω και θα είμαι ξανά σε θέση να υπηρετήσω την τέχνη». Αυτά έγραφε στα εβραϊκά ο **Jacob Lipchitz (1903-1945)** στο κείμενό του *Η εξομολόγησή μου*, το οποίο έγραψε μαζί με τα έργα τέχνης του στο νεκροταφείο του γκέτο της Theresienstadt. Είχε σπουδάσει στην Ακαδημία των Τεχνών του Βίλνιους της Λιθουανίας, όπου και δίδαξε τεχνικές της χαρακτικής.

Ασχολήθηκε επίσης με την εικονογράφηση βιβλίων και έλαβε μέρος σε καλλιτεχνικές εκθέσεις. Το 1941 εκποτίστηκε στο γκέτο της πόλης Kaunas μαζί με την οικογένειά του. Εντάχθηκε σε μεραρχία καταναγκαστικής εργασίας, ενώ τα βράδια ζωγράφιζε κρυφά. Όταν το γκέτο εκκαθαρίστηκε ο Lipchitz στάλθηκε στο Dachau και στο στρατόπεδο Kaufering, όπου πέθανε τα 1945 από τις κακουχίες. Στην αυτοπροσωπογραφία του αντικρίζει κατάματα το θεατή και μοιάζει έτοιμος να του εξομολογηθεί όσα βίωσε μέσα στο γκέτο: «Ζω μόνος μου, προσαθώ μόνος μου να θεραπεύσω τον εαυτό μου, διότι δεν υπάρχει κανείς που μπορεί να γιατρέψει το σακατεμένο μου ηθικό».

Ο **Felix (Ferdinand) Bloch (1898-1944)** εργαζόταν ως γραφίστας στη Βιέννη. Το 1939, με την προσάρτηση της Αυστρίας στη ναζιστική Γερμανία, διέφυγε με τη γυναίκα του στην Πράγα, όπου όμως συνελήφθησαν και οι δύο το 1942 και μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο της Theresienstadt. Εκεί ασχολήθηκε με τη δημιουργία σχεδίων και προπαγανδιστικού υλικού για τους Γερμανούς, κρυφά όμως φιλοτεχνούσε τα δικά του έργα τέχνης με θέμα την καθημερινότητα του γκέτο. Το 1944 φυλακίστηκε με την κατηγορία ότι εξήγαγε παράνομα αντιναζιστικά σχέδια. Βασανίστηκε και ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου. Στο έργο του *Άφιξη μιας μεταγωγής* απεικονίζεται μια ηλικιωμένη γυναίκα που έχει αποβιβαστεί στο σημείο άφιξης και διαλογής στο γκέτο της Theresienstadt. Εκεί γινόταν ο έλεγχος των υπάρχοντων των νεοαφιχθέντων, οι οποίοι ανέμεναν τη μοίρα τους μουνδιασμένοι και φοβισμένοι. Η γυναίκα είναι καθισμένη πάνω στα υπάρχοντά της, φέρει τον αριθμό της μεταγωγής της στο λαιμό και το πρόσωπό της είναι σκυθρωπό και σκοτεινό. Αντίθετα το έργο του *Γιορτινή προσευχή* αποπνέει κατανύξη και πνευματικότητα. Μια ομάδα Εβραίων είναι συγκεντρωμένοι σε μια αυτοσχέδια συναγωγή. Ο έντονος σκιοφωτισμός οδηγεί το βλέμμα του θεατή στην αψίδα της Τορά, όπου δυο άνδρες φορούν μανδύες προσευχής και πίσω τους ένας άλλος κρατά το ειλητό της Τορά. Πρόκειται για την απεικόνιση της αναζήτησης της πνευματικής γαλήνης και ανάτασης των έγκλειστων στο γκέτο, παρά τις απάνθρωπες συνθήκες στις οποίες ζούσαν.

Αυτές οι συνθήκες αποτυπώνονται και στο αποστεωμένο πρόσωπο του *Εβραίου εργάτη*, της αυτοπροσωπογραφίας του καλλιτέχνη **Bedřich Fritta (Friedrich Taussing) (1906-1944)**. Ο καλλιτέχνης ήταν από τους πρώτους που στάλθηκαν στο γκέτο της Theresienstadt και εξαναγκάστηκε να εργαστεί για την ανοικοδόμησή του. Η μορφή του εργάτη, κυρίως στην τέχνη του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, αποπνέει δύ-

ναμη και ελευθερία, όμως η εικόνα του εβραίου εργάτη, με το παραμορφωμένο, οστεώδες πρόσωπο και το διαπεραστικό βλέμμα μαρτυρά τον καθημερινό αγώνα του για να επιβιώσει και να διατηρήσει την αξιοπρέπειά του. Ο γραφίστας και σκιτσογράφος Fritta στο γκέτο προίτατο του Τεχνικού Τμήματος που κατασκεύαζε προπαγανδιστικό υλικό για τους Γερμανούς. Τα προσωπικά του έργα τα φιλοτεχνούσε κρυφά και προσπάθησε να τα στείλει έξω από το γκέτο ανεπιτυχώς. Τιμωρήθηκε με φυλάκιση και το 1944 στάλθηκε στο Auschwitz όπου πέθανε από εξάντληση.

O Moritz Müller (1907-1944) σπούδασε στην Ακαδημία των Τεχνών της Πράγας. Ίδρυσε μια ιδιωτική καλλιτεχνική σχολή και έναν οίκο δημοπρασιών, τον οποίο όμως έκλεισαν οι Γερμανοί το 1939, όταν κατέλαβαν την πόλη. Τότε ο Müller αναγκάστηκε να εργαστεί για την Ιουδαϊκή Κοινότητα της Πράγας ως εκτιμητής των έργων τέχνης που είχαν κατασχέσει οι Ναζί. Το 1943 μεταφέρθηκε στο γκέτο της Theresienstadt, όπου εργάστηκε ως βοηθός γιατρού, ζωγραφίζοντας κρυφά πάρα πολλά πορτρέτα ασθενών και τοπία του γκέτο. Ένα από αυτά τα τοπία είναι οι *Στέγες το χειμώνα*, μια αναπάντεχη άποψη της Theresienstadt, με τις χιονισμένες στέγες, και τις καπνοδόχους που διαγράφονται πάνω στον αισιόδοξο γαλάζιο ουρανό. Το 1944 ο Müller στάλθηκε στο Auschwitz-Birkenau, όπου εκτελέστηκε.

Πάνω από 70 χρόνια από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την απελευθέρωση των επιζώντων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα γκέτο, οι ιστορίες των ανθρώπων που φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν και έχασαν τη ζωή τους δεν παύουν να συγκινούν, να σοκάρουν, αλλά και να εμπνέουν. Σύγχρονοι καλλιτέχνες με αφορμή το Ολοκαύτωμα, τις ιστορικές γνώσεις, αλλά και τις οικογενειακές τους μνήμες φιλοτεχνούν ως τις μέρες μας έργα τέχνης που αναφέρονται σε εκείνη τη σκοτεινή εποχή. Στα έργα της ελληνίδας καλλιτέχνιδας **Αρτέμιδος Αλκαλάη (γ. 1957)** *Γι' αυτούς που ζούσαν μαζί, γι' αυτούς που πέθαναν μαζί* και *Μαριονέτες* οι κούκλες αναλαμβάνουν το ρόλο των ανθρώπινων μορφών και με τα αρθρωτά μέλη τους απεικονίζουν πόσο εύθραυστη είναι η ζωή και το ανθρώπινο σώμα. Το ζευγάρι των νεόνυμφων αιωρείται πάνω από ξαπλωμένες μαριονέτες, δεμένο πια στη ζωή, αλλά και στον θάνατο που πρόκειται να έρθει. Παραπέμπει στην ιστορία του *Ολοκαυτώματος*, όταν οι Εβραίοι σαν άψυχες μαριονέτες ρίχνονταν στα στρατόπεδα και τα γκέτο. Όμως ήταν άνθρωποι με προσωπικές ιστορίες, συναισθήματα, οικογένειες και ζωή, που τα έχασαν με σκληρό και απάνθρωπο τρόπο.

Στο έργο του **Βίκτορα Κοέν (γ. 1967)**, ενός επίσης πολύ νέου δημοσφύρου που γνωρίζει το Ολοκαύτωμα από την ιστορία και τις οικογενειακές αφηγήσεις, κυριαρχούν τα πρόσωπα παιδιών φυλακισμένων στα στρατόπεδα ή εκτοπισμένων στα γκέτο. Στους *Εφιάλτες: μαξιλάρια μιας ατέλειωτης νύχτας* απεικονίζονται πρόσωπα αθώων παιδιών που τιμωρούνται ακόμη και με θάνατο για ένα άγνωστο σε εκείνα έγκλημα. Το μαξιλάρι, συνδεδεμένο στη συνείδηση του θεατή με τον ύπνο και την ξεκούραση, ταυτίζεται στις δημιουργίες με τον εφιάλτη. Η ζωή των ανθρώπων εκείνων είχε μετατραπεί σε εφιάλτη και οι μέρες τους σε ατέλειωτες νύχτες.

Η ζωγραφική που δημιουργήθηκε μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τα γκέτο αποτελεί συγκλονιστικό ιστορικό τεκμήριο, όχι μόνο των συνθηκών της ζωής των κρατούμενων, αλλά και των σκέψεων, των ιδεών και των συναισθημάτων των καλλιτεχνών που ζούσαν σε ακραίες συνθήκες βίας και αγωνίας. Το Μουσείο Τέχνης Yad Vashem, στο οποίο και ανήκουν, περιλαμβάνει περίπου 6000 έργα τέχνης που φιλοτεχνήθηκαν υπό αυτές ακριβώς τις συνθήκες και στις μόνιμες συλλογές του στην Ιερουσαλήμ εκτίθενται έργα φιλοτεχνημένα μεταξύ των ετών 1933-1948. Αλλά και οι σύγχρονοι καλλιτέχνες που εμπνεύστηκαν από εκείνη την ιστορική περίοδο εμπλουτίζουν με την προσωπική τους οπτική την αντίληψη και τις γνώσεις του κοινού. Η παρουσίαση αυτής της μαύρης σελίδας της παγκόσμιας ιστορίας μέσα από την τέχνη συμβάλλει ώστε το κοινό να μην λησμονήσει ποτέ όσα τότε συνέβησαν και να μην επαναληφθούν ποτέ στο μέλλον τέτοια εγκλήματα.

Αυτός ήταν και ο μοναδικός στόχος του Ιδρύματος «Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανή» με την έκδοση και την αφιέρωση του ημερολογίου του 2017 στην Εσθήρ. Πηγές μας, όπου και οι πίνακες του ημερολογίου:

1. Eliad Moreh-Rosenberg, Walter Smerling (επιμ.), *Kunst aus dem Holocaust*, Berlin 2016.
2. Άρτεμις Αλκαλάη, *Μνήμη-rememberance*, Αθήνα 1999.
3. *Διάλογος με ένα μουσείο*, επιμέλεια-κείμενα: Αφροδίτη Κούρια, κατάλογος έκθεσης, Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας, Αθήνα 2004.
3. *Το Ολοκαύτωμα των Ελληνοεβραίων*, Κ.Ι.Σ. 2006

Γιάννινα 07/09/2016
Ο Πρόεδρος του Ιδρύματος
Ναπολέον Γ. Μάργαρης



Γανονάριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
						1 Βασιλείου Μεγ.
2	3	4	5	6 Αγ. Θεοφάνεια	7 Ιωάννη Προδρόμου	8
9	10	11 Θεοδόσιος	12	13	14	15
16	17 Νεομ. Γεωργίου Αντώνιος	18 Αθανάσιος	19	20 Ευθύμιος	21	22
23	24	25 Γρηγόριος	26 Ξενοφών	27	28	29
30 Τριών Ιεραρχών	31					



Ψηφισμα Τσιούφ και Εσθέρ Γκράνι

Leo (Lev) Haas (1901-1983), *Άφιξη της μεταγωγής*, γκέτο Theresienstadt ,1942, ινδική μελάνη και υδατόχρωμα σε χαρτί.



Φεβρουάριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
		1 Τρύφωνας	2	3	4	5
6	7	8	9	10 Χαράλαμπος	11 Βλάσσιος	12 Μελέτιος
13	14	15	16 Τσικνοπέμπτη	17	18	19 Απόκρεω
20	21 Επέτειος Απελευθέρωσης Ιωαννίνων	22	23	24	25	26 Τυρινής
27 Καθαρά Δευτέρα	28					



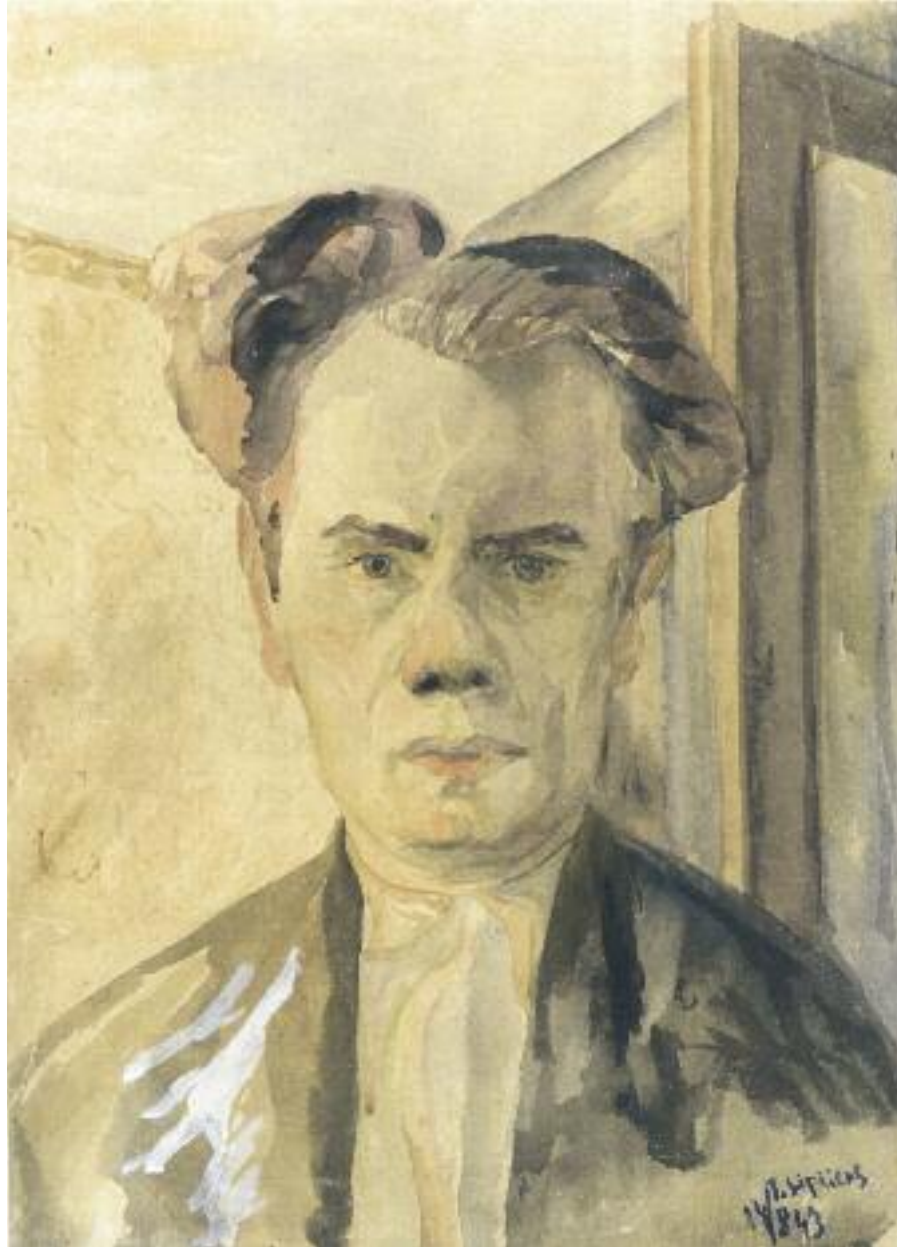
Έργο Ιωσήφ και Εσθέρ Γκανί

Pavel Fantl (1903-1945), *Το τραγούδι τελείωσε*, γκέτο Theresienstadt, 1942-44, υδατογραφία και ινδική μελάνη σε χαρτί.



Μάρτιος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
		1 Ευδοκία	2	3	4 Θεόδωρος	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17 Αλέξιος	18	19
20	21	22	23	24	25 Εθνική Γιορτή Ευαγγελισμός της Θεοτόκου	26
27	28	29	30	31		



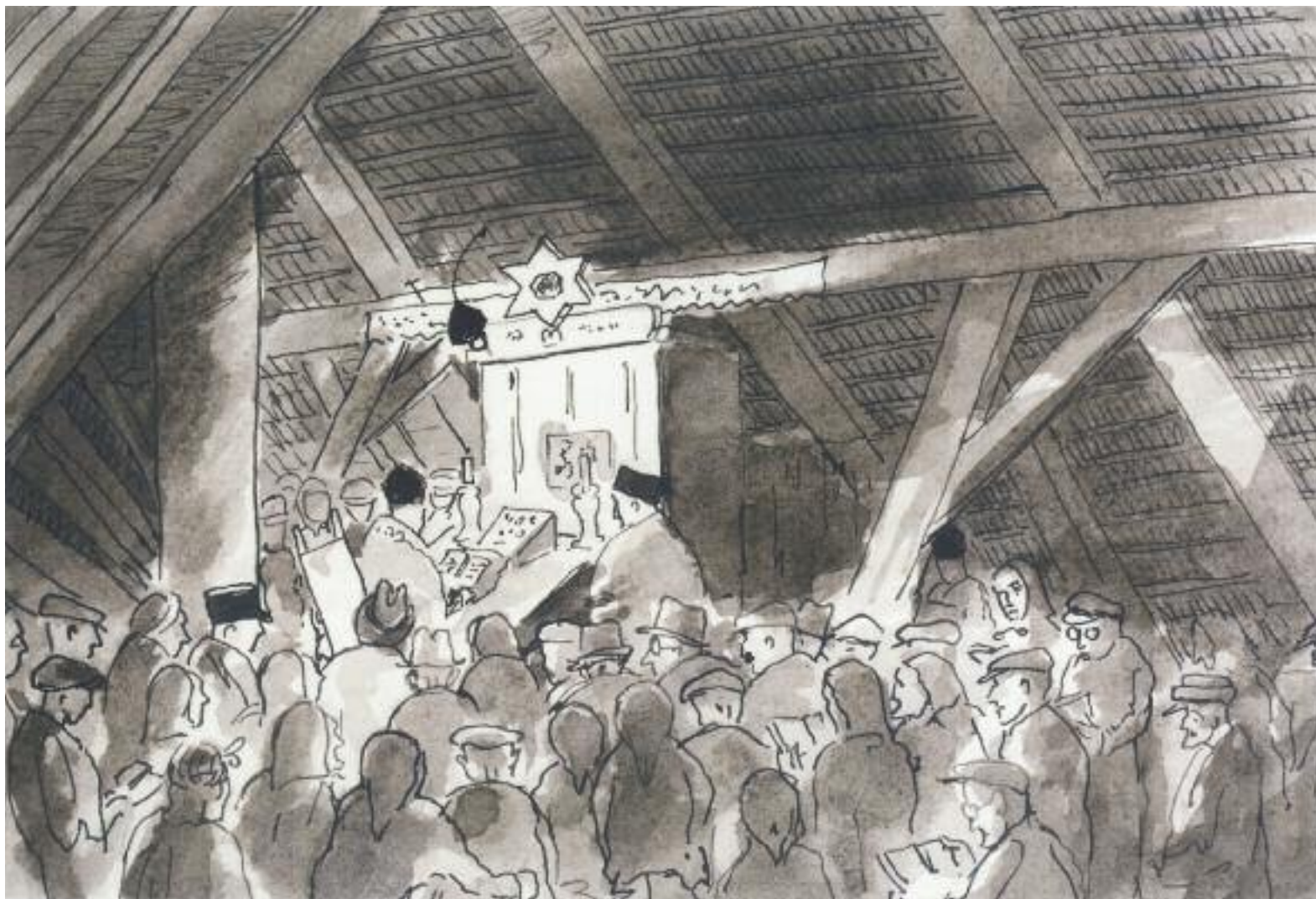
Ήρμα Τωσίφ και Εσθήρ Γκανί

Jacob Lipchitz (1903-1945), *Αυτοπροσωπογραφία*, γκέτο Καunas, 1943, υδατογραφία σε χαρτί.



Απρίλιος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
					1	2
3	4	5	6	7	8 Του Λαζάρου	9 Των Βαΐων
10 Μ. Δευτέρα	11 Μ. Τρίτη	12 Μ. Τετάρτη	13 Μ. Πέμπτη	14 Μ. Παρασκευή	15 Μ. Σάββατο	16 Πάσχα
17 Δευτέρα του Πάσχα	18	19	20	21 Ζωοδόχου Πηγής	22	23 Θωμάς Γεώργιος
24	25	26	27	28	29	30 Αργυρώ



Ώδρμα Ξωσίφ και Εοδίφ Γρανί

Felix (Ferninand) Bloch (1898-1944), *Γιορτινή προσευχή*, γκέτο Theresienstadt, 1943, ινδική μελάνη και υδατόχρωμα σε χαρτί.



Μάιος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
1 Εργατική Πρωτομαγιά	2	3	4	5 Ειρήνη	6	7
8	9 Χριστόφορος	10	11	12	13 Γλυκερία	14
15	16	17	18	19	20	21 Κωνσταντίνου & Ελένης
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				



Έργο Τωσίφ και Εσθέρ Γκανί

Karl Robert Bodek (1905-1942) - Kurt Conrad Löw (1914-1980), *Μια άνοιξη*, στρατόπεδο Gurs, 1941, υδατογραφία, ινδική μελάνη και μολύβι σε χαρτί.



Ιούνιος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
			1	2	3	4 Μάρθα
5 Αγίου Πνεύματος	6	7	8 Καλλιόπη	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29 Πέτρου & Παύλου	30 Αγίων Αποστόλων		





Έργο ζωστή και Εσθήρ Γρανί

František Mořc Nágel (1889-1944), Χώρος διαβίωσης στο γκέτο, γκέτο Theresienstadt, 1942, γκούας και υδατογραφία σε χαρτί.



Ιούλιος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
					1 Κοσμάς, Δαμιανός Ανάργυρος	2
3	4	5	6	7 Κυριακή	8	9
10 Αμαλία	11 Όλγα	12	13	14	15	16
17 Μαρίνα	18	19	20 Ηλίας	21	22	23
24	25	26 Παρασκευή	27 Παντελεήμονας	28	29	30
31						





Έργο Τζωίφ και Εσθέρ Γκανί

Joseph Kowner (1895-1967), *Αυτοπροσωπογραφία*, γκέτο Lodz, 1941, υδατογραφία σε χαρτί.



Αύγουστος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
	1	2	3	4	5	6 Μεταμόρφωση του Σωτήρος
7	8	9	10	11	12	13
14	15 Κοίμηση της Θεοτόκου	16 Σταμάτης	17	18	19	20
21	22	23	24 Ευτυχία	25	26 Αδριανός, Ναταλία	27 Φανούρης
28	29	30 Αλέξανδρος	31			





Έθνος Ιωσήφ και Εοδήρ Γκανί

Mosche Rynecki (1881-1943), *Πρόσφυγες*, Βαρσοβία, 1939, υδατογραφία σε χαρτί.



Σεπτέμβριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
				1	2	3
4 Ερμιόνη	5 Ζαχαρίας	6 Μεταμόρφωση του Σωτήρος	7	8	9	10
11 Ευανθία	12	13	14 Σταύρος	15	16	17 Σοφίας, Πίστewς, Ελπίδας & Αγάπης
18	19	20 Ευστάθιος	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	



Έργο Τζωίφ και Εοθέρ Γκανί

Leo (Lev) Haas (1901-1983), *Η μεταγωγή από τη Βιέννη, γκέτο Theresienstadt, 1942*, ινδική μελάνη και υδατόχρωμα σε χαρτί.



Οκτώβριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
						1
2	3 Διονύσιος	4	5 Χαριτών	6	7 Σέργιος	8
9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20 Αρτέμιος, Γεράσιμος	21	22
23	24	25	26 Δημήτριος	27	28 Εθνική Γιορτή	29
30 Ζηνοβία	31					





Έργο Τσοφ και Εοθέρ Γκάνι

Leo Kok (1923-1945), *Λεωφόρος της δυστυχίας*, στρατόπεδο Westerbock, 1944, υδατογραφία και μολύβι σε χαρτί.



Νοέμβριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
		1	2	3	4	5
6	7	8 Αρχαγγέλων Μιχαήλ & Γαβριήλ	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21 Εισόδια Θεοτόκου	22	23	24	25 Αικατερίνη	26 Στέργιος, Στυλιανός
27	28	29	30 Ανδρέας			



Έργο Ιωσήφ και Εοθίρ Γκάνι

Ben Zion (Nolik) Schmidt (1925-1944), *Η εκκένωση*, γκέτο Kaunas, 1942, υδατογραφία και μελάνη σε χαρτί.



Δεκέμβριος 2017

ΔΕΥΤΕΡΑ	ΤΡΙΤΗ	ΤΕΤΑΡΤΗ	ΠΕΜΠΤΗ	ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	ΣΑΒΒΑΤΟ	ΚΥΡΙΑΚΗ
				1	2	3
4 Βαρβάρα	5 Σάββας	6 Νικόλαος	7	8	9 Άννα	10
11	12 Σπυρίδων	13	14	15 Ελευθέριος	16	17 Διονύσιος
18	19	20	21	22	23	24 Ευγενία
25 Χριστούγεννα	26 Εμμανουήλ	27 Στέφανος	28	29	30	31





Έργο Τσοίφ και Εοδήφ Γκράνι

Moritz Müller (1907-1944), *Στέγες το χειμώνα*, γκέτο Theresienstadt, 1944, υδατογραφία σε χαρτί.



Θύμα Ιωσήφ και Εσθήρ Γρανί

Felix (Ferdinand) Bloch (1898-1944), *Η άφιξη της μεταγωγής*, γκέτο Theresienstadt, 1942-44, υδατογραφία και ινδική μελάνη σε χαρτί.



Έργο Τζωίφ και Εοθίφ Γκανί

Charlotte Burešová (1904-1983), *Ο κ. Scheuer επισκέπτεται τη γυναίκα του*, γκέτο Theresienstadt, 1942, ινδική μελάνη, γκονιάς και μολύβι σε χαρτί.



Ψαγμά Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανί

Leo (Lev) Haas (1901-1983), *Χώρος διαβίωσης, γκέτο Theresienstadt, 1942-44*, ινδική μελάνη και υδατόχρωμα σε χαρτί.



Ίδρυμα Τυφίφ και Εοθήρ Γρανί

Jacob Barosin (1906-2001), *Καθημερινή ζωή στο στρατόπεδο της Gurs*, στρατόπεδο Gurs, 1943, μολύβι σε χαρτί.



Έδρα Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανί

Ζβι Hirsch Szyllis (1909-1987), *Κάτοικος του γκέτο με το άστρο του Δαβίδ*,
γκέτο Lodz, 1942, κάρβουνο σε χαρτί.



Έργο Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανί

Bedřich Fritta (Friedrich Taussing) (1906-1944), *Εβραίος εργάτης (αυτοπροσωπογραφία)*, γκέτο Theresienstadt, 1941-44, ινδική μελάνη, υδατόχρωμα και μολύβι σε χαρτί.



Έργο Ιωσήφ και Εσθήρ Γκανί

*Άρτεμις Αλκαλάη (γ. 1957),
Γι' αυτούς που έζησαν μαζί γι' αυτούς που πέθαναν μαζί, 1997, μικτή τεχνική.*



Ίδρυμα Τσιούφ και Εσθήρ Γκανί

Κέντρο αποκατάστασης στη Σουηδία (8η από αριστερά, όρθια, η Εσθήρ Γκανή).



ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΕΣΘΗΡ ΓΚΑΝΗ

ΣΟΥΤΣΟΥ 26 - 454 44 ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΤΗΛ.: 26510 36517 ■ e-mail: igani@otenet.gr